

บทวิจารณ์หนังสือ: พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

Book Review: Buddhism and the Environment

พระครูปลัดวันชาติ วิชาโต (ยอตกำเนิน)¹ และพระมหาไธ้ ธมฺมเมธี (แซ่ฉั่ว)²

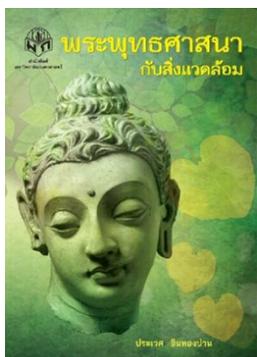
PhrakhruPalad Wanchart Vichato (Yoddamnern) and PhramahaHai Dhammamedhi

(Saechua)

Received: January 11, 2023

Revised: September 22, 2023

Accepted: September 23, 2023

ผู้เขียน: ประเวศ อินทองปาน

จำนวนหน้า: 287

ปีที่พิมพ์: 2562

ครั้งที่พิมพ์: 3

สถานที่พิมพ์: กรุงเทพมหานคร

บทคัดย่อ

บทวิจารณ์หนังสือพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมของประเวศ อินทองปาน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจากการศึกษาพบว่า แนวคิดพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมของประเวศ อินทองปานมี 10 มุมมอง (1) สิ่งแวดล้อมทางปรัชญา และศาสนามี 5 แนวคิด ยึดมนุษย์ ชีวิต นิเวศ สรรพทวนนิยม และสัจธรรม (2) พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมคือความสัมพันธ์อันดีกับธรรมชาติแวดล้อม (3) ปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากมนุษย์ที่มีความต้องการ และก็พยายามนำวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์มาแก้ปัญหา (4) พระพุทธศาสนากับป่าไม้เป็นสถานที่อาศัยซึ่งกันและกันในการอยู่อาศัยและปฏิบัติธรรมมีการบัญญัติพระวินัยเกี่ยวกับป่าไม้ และมีเสนาสนะเกี่ยวกับป่า และบ้าน (6) พระพุทธศาสนากับสัตว์เป็น

¹⁻² มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย; Mahachulalongkornrajavidyalaya University

เพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนกันต้องเมตตากรุณา (6) พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในดำรงชีวิตมีการบัญญัติพระวินัยเกี่ยวกับน้ำ และหลักธรรมเกี่ยวกับน้ำ (7) ปรัชญาสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา คือ หลักปฏิจจนูปบาท ไตรลักษณ์ ชันท์ห้า และอริยสัจเป็นกระบวนการ (8) พุทธจริยธรรมกับการอนุรักษ์และแก้ไขปัญหาสีงแวดล้อมหรือหลักจริยธรรมเรียก กตัญญูตเวทิตาธรรม (9) พระสงฆ์ไทยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณมาตั้งแต่ในอดีตถึงปัจจุบันของสังคมไทยจึงมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงเกิด (10) พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชุมชนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จากที่ได้กล่าวถึง 10 มุมมองของแนวคิดพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมของประเวศ อินทองปาน ซึ่งผู้เขียนได้มีแนวคิดต่างจากท่าน 2 ประเด็นคือ (1) เรื่องของสิ่งแวดล้อมทางปรัชญาและศาสนา ซึ่งผู้เขียนมองว่า ธรรมนิยามคือสิ่งแวดล้อมทางพระพุทธศาสนาอันประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมที่ไม่ใช่ชีวิตของคนเรียกว่า ระบบนิเวศน์ทางวิชาการและสิ่งแวดล้อมเรียกว่าร่างกายและจิตใจหรือภาษาธรรมเรียกว่ารูปและนาม และ (2) ปัญหาสิ่งแวดล้อมท่านอาจารย์ได้เสนอว่ามนุษย์มีความต้องการและพยายามนำศาสตร์ทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์มากกว่าปัญญา ซึ่งผู้เขียนมองว่าปัญญาสิ่งแวดล้อมนั้นเกิดจากความอยากของมนุษย์อันเกิดจากภายในใจของบุคคล

คำสำคัญ: บทวิจารณ์หนังสือ, พระพุทธศาสนา, สิ่งแวดล้อม

Abstract

The book review of "Buddhism and the Environment" by Prawet Inthongpan aims to study the concepts of Buddhism and the environment. The study found that Prawet Inthongpan's concepts of Buddhism and the environment encompasses 10 distinct dimensions have 10 perspectives: (1) philosophical and religious environment consists of five core concepts: Anthropocentrism, Biocentrism, Ecocentrism, Pantheism, and the Ultimate Truth (Sacca-dhamma), (2) Buddhism and environment represents the profound and harmonious relationship between Buddhism and the natural surroundings, (3) environmental problems stem from human desires. Efforts to resolve them involve the integration of science, social sciences, and humanities, (4) Buddhism and forests share a symbiotic relationship, serving as places for living and Dhamma practice. This includes the establishment of

monastic discipline (Vinaya) regarding forests and forest dwelling (Senasana) in both forest and village, (5) Buddhism and animals are regarded as fellow beings subject to the same cycle of birth, old age, sickness, and death. Therefore, they must be treated with loving-kindness and compassion, (6) Buddhism and Water Conservation: Water is recognized as an essential factor for life. This perspective involves monastic regulations concerning water usage and Dhamma principles related to water preservation, (7) Environmental Philosophy in Buddhism is grounded in the principle of dependent origination (Paticcasamuppada), Tilakkhana (the three characteristics), Panca-khandha (the five aggregates), and Ariyasacca (the Four Noble Truths) as a process, (8) Buddhist ethics and environmental conservation and resolution or ethical principle are known as Katanyukatavedita (grateful person), (9) Thai Buddhist monks and environmental conservation: Buddhist monks are spiritual leaders of Thai society from the past to the present, monks play a vital role in environmental preservation, leading to (10) Buddhist rituals and community beliefs in environmental conservation regarding the ten perspectives on Buddhism and the environment proposed by Prawet Inthongpan, the writer hold a different view on two specific points: (1) in terms of environmental philosophy and religion, the writer proposes that Dhamma-niyama (The Order of Nature) refers to the Buddhist environment, consisting of non-human environments known as ecosystems in academic terms, and the environment of the body and mind, known in Dhamma language as Nama-Rupa (Name and Form); (2) regarding environmental issues, Prawet Inthongpan suggests that humanity seeks and strives to apply the natural sciences, social sciences, and humanities more than wisdom itself. From the writer's perspective, environmental wisdom arises from human desires stemming from within individuals.

Keywords: book review, Buddhism, environment

บทนำ

พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม เขียนโดยรองศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จบการศึกษาในระดับปริญญาตรีสาขาวิชาปรัชญาและศาสนาจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปริญญาโทสาขาวิชาปรัชญาจากมหาวิทยาลัยมาตราช ประเทศอินเดีย และปริญญาเอกสาขาวิชาปรัชญาจากมหาวิทยาลัยปูเน่ ประเทศอินเดีย มีความเชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา ปรัชญา พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม จริยศาสตร์ วิจัยทางปรัชญาและศาสนา ศาสนาเปรียบเทียบ พุทธปรัชญา ปรัชญาสิ่งแวดล้อม ศาสนาในอาเซียน วัฒนธรรมทางศาสนาและปรัชญา ตะวันตก ได้เขียนหนังสือพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมเมื่อปีพุทธศักราช 2559 ปัจจุบันพิมพ์ครั้งที่ 3 เมื่อปีพุทธศักราช 2562 มีขนาด 18.50 x 26 ซม. มีจำนวน 287 หน้า และจำหน่ายในราคา 200 บาท

พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม ท่านรองศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน เขียนขึ้นมาใช้เป็นคู่มือประกอบการเรียนการสอนแล้ว โดยมองว่ามนุษย์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินำมาซึ่งความเจริญสมัยใหม่ ตั้งแต่ยุคอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ส่งผลก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมด้านต่างๆ ปัจจุบัน มีเสียงเรียกร้องให้มนุษย์กลับมาเยียวยาโลกและถนอมสิ่งแวดล้อมเพื่อหาทางออก โดยเฉพาะทัศนะแนวพระพุทธศาสนาและวิถีคิดของโลกตะวันออก หนังสือเล่มนี้ยังสามารถใช้เป็นตำราเรียนวิชามนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ศาสนากับสิ่งแวดล้อม ปรัชญาสิ่งแวดล้อม และวิชาอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องทั้งในระดับในโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย อีกทั้งยังเหมาะสำหรับพุทธบริษัท และผู้สนใจทั่วไป เพราะหนังสือเล่มนี้ มีเนื้อหาครอบคลุมเรื่องสิ่งแวดล้อมทั้งภูมิปัญญาตะวันตกและตะวันออก โดยวิเคราะห์พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมจากหลักฐานในพระคัมภีร์และเอกสารต่างๆ อาทิ พระพุทธศาสนากับป่าไม้ สัตว์ น้ำ พุทธปรัชญา และจริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อม บทบาทพระสงฆ์ไทย และพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

หนังสือเรื่อง “พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม” เริ่มต้นด้วยปกนอกและปกใน ต่อไปเป็นเนื้อหาซึ่งแบ่งเป็น 2 หัวข้อใหญ่ ได้แก่ 1) คำนำ สารบัญ และสารบัญภาพ 2) เนื้อหาสาระ ในหัวข้อนี้มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 11 บท คือ บทที่ 1 สิ่งแวดล้อมทางปรัชญาและศาสนา บทที่ 2 ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม บทที่ 3 ปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน บทที่ 4 พระพุทธศาสนากับป่าไม้ บทที่ 5 พระพุทธศาสนากับสัตว์ บทที่ 6 พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์น้ำ บทที่ 7 ปรัชญาสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา บทที่ 8 พุทธจริยธรรมกับการอนุรักษ์และแก้ไข

ปัญหาสิ่งแวดล้อม บทที่ 9 พระสงฆ์ไทยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม บทที่ 10 พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชุมชนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม บทที่ 11 สรุปและเสนอแนะ ส่วนในตอนท้ายเป็นบรรณานุกรม ภาคผนวก และดัชนี และสำหรับเป้าหมายของหนังสือ “พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม” ผู้เขียนหนังสือต้องการอธิบายแนวคิดสิ่งแวดล้อมทางปรัชญา ตะวันตกและตะวันออก ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม ปัญหาและการแก้ไข ปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน พระพุทธศาสนากับป่าไม้ พระพุทธศาสนากับสัตว์ พระพุทธศาสนากับน้ำ ปรัชญาสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา พุทธจริยธรรมกับการอนุรักษ์และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์ไทยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อประกอบการเรียนการสอนวิชา พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม (Buddhism and Environment) เนื่องจากยังขาดแคลนหนังสือด้านนี้ และเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำหลักการไปใช้ในการดำเนินชีวิตอันก่อให้เกิดชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ยั่งยืน ดังจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไปนี้

เนื้อเรื่อง: พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

เนื้อหาของพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม ท่านรองศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ อินทองปาน ได้จัดลำดับหัวข้อเป็นบทใหญ่ ๆ ไว้ 11 บท โดยอธิบายไล่เรียงกันไปตามลำดับ เนื้อเรื่องหลัก ๆ ที่ผู้เขียนนำมา นั้น ได้แก่ แนวคิดสิ่งแวดล้อมทางปรัชญาและศาสนา ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม ปัญหาและการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน พระพุทธศาสนากับป่าไม้ พระพุทธศาสนากับสัตว์ พระพุทธศาสนากับน้ำ ปรัชญาสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา พุทธจริยธรรมกับการอนุรักษ์และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์ไทยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สรุปและเสนอแนะ และภาพประกอบ สามารถสรุปเนื้อหาโดยย่อ ได้ดังนี้

บทที่ 1 สิ่งแวดล้อมทางปรัชญาและศาสนา ได้กล่าวถึง ท่าทีต่าง ๆ ของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติ คือ 1) แนวคิดที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric) ซึ่งมีรากความคิดมาจากภูมิปัญญาตะวันตก มีปรัชญากรีก ยิว คริสต์ และปรัชญาสมัยใหม่ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ที่มองมนุษย์เป็นนายต่อธรรมชาติเป็นการเปิดทางให้วิทยาศาสตร์เจริญและได้พัฒนาเทคโนโลยีต่าง ๆ รับใช้มนุษย์ ทำให้สภาพแวดล้อมทั่วไปเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วเพราะทำลายความสมดุลทางธรรมชาติแวดล้อม แต่เมื่อมาถึงต้นศตวรรษที่ 20 นี้ ต่างได้ตระหนักแล้วว่าการพัฒนาเช่นนั้นเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมด้านต่าง ๆ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการ

เช่นนี้ยากที่จะประสบความสำเร็จ ถ้ามนุษย์ไม่เปลี่ยนท่าทีแบบใหม่ 2) แนวคิดที่ยึดสิ่งมีชีวิตเป็นศูนย์กลาง เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญสิ่งมีชีวิตทั้งหมดมากที่สุด ให้ความสำคัญต่อความหลากหลายทางชีวภาพ 3) แนวคิดที่ยึดนิเวศเป็นศูนย์กลาง เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อระบบนิเวศของสรรพสิ่งมากที่สุด มองสรรพสิ่งอิงอาศัยเชื่อมโยงกัน วัตถุนิยมเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาอย่างยิ่ง 4) แนวคิดที่ยึดสรรพเทวนิยมเป็นศูนย์กลาง เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติว่ามีวิญญาณ เป็นความเชื่อทางศาสนาโบราณ บุพกาลหรือพหุเทวนิยม เช่น ศาสนาชินโต ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาอียิปต์ 5) แนวคิดที่ยึดสังขารเป็นศูนย์กลาง เป็นแนวคิดที่เน้นหลักความจริงของธรรมชาติและชีวิตซึ่งศาสนาทูเทวนิยม เช่น ศาสนาเซน ศาสนาเต๋า ศาสนาขงจื้อ พระพุทธศาสนา เป็นต้น เสนอว่าความรู้ คือ คุณธรรม เพื่อเข้าใจตนเอง สังคม ธรรมชาติว่ามีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน เช่น หลักอหิงสา ศิล 5 สันโดษ เมตตา กรุณา กตัญญู มุ่งดำเนินชีวิตทางสายกลางหรือเศรษฐกิจแบบพอเพียง มนุษย์เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

บทที่ 2 ลักษณะทั่วไปของพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึง พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์อันดีกับธรรมชาติแวดล้อม เริ่มตั้งแต่ประวัติพระศาสดา การแสวงหาคคุณค่าแห่งชีวิต และการสร้างสังคมพระสงฆ์แล้วแต่อาศัยธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ ถ้ำ ภูเขา เป็นต้น ก่อให้เกิดการดำรงชีวิตของพระสงฆ์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกระทั่งถึงปัจจุบัน จึงกล่าวได้ว่าหากธรรมชาติถูกทำลายเป็นการยากที่จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา

บทที่ 3 ปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ได้กล่าวถึง ปัญหาสิ่งแวดล้อมและการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เมื่อโลกเกิดอันตรายจากการเสียสมดุลทางธรรมชาติได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์อย่างรุนแรงขึ้นทุกวัน ทำให้ปัจจุบันมนุษย์หันมาทบทวนบทบาทของตนเองต่อสิ่งแวดล้อม จากรายงานของโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติและการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง พบว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญในทศวรรษนี้มี 9 ปัญหา คือ 1) การเพิ่มขึ้นของประชากรโลก 2) ปรากฏการณ์เรือนกระจก 3) การร่อยหรอของโอโซนในชั้นบรรยากาศ 4) การร่อยหรอของทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า 5) การขาดแคลนน้ำและมลภาวะของน้ำ 6) ปัญหาเรื่องขยะ 7) การชะล้างพังทลายของดิน 8) มลภาวะทางอากาศ 8) พลังงานและแร่ธาตุ มนุษย์ได้พยายามหาทางแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยการป้องกันและควบคุมคุณภาพทรัพยากรให้ได้ใช้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์มากที่สุดด้วยกัน 3 วิธี คือ 1) แก้ปัญหาด้วยแนวทางวิทยาศาสตร์ คือ วิจัยนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ 2) แก้ปัญหาโดยใช้ความรู้ทางสังคมศาสตร์ เช่น วิธีการออกกฎหมายห้ามและลงโทษ ค่านิยม วัฒนธรรม 3) แก้ปัญหาโดยใช้ความรู้ทางมนุษยศาสตร์ เช่น การสร้างจิตสำนึกปลูกฝังจริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อม

บทที่ 4 พระพุทธศาสนากับป่าไม้ ได้กล่าวถึง การนำวิถีทางศาสนาโดยอาศัยหลักคำสอนเรื่องความเมตตา กรุณา เอื้ออาทร ความรู้จักบุญคุณกตัญญูกตเวที และการเสียสละเพื่อส่วนรวมโดยรู้จักประมาณในการบริโภค เป็นต้น มาเป็นหลักพัฒนาจิตใจให้เกิดความสำนึกในความรักในธรรมชาติ การสร้างอุทยานเป็นที่พักเพื่อแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลาย นอกจากนั้น อุทยานก็ดี ราชอุทยานก็ดี สวนป่าของบุคคลต่าง ๆ ที่มีปรากฏในพระไตรปิฎก ว่าได้กลายเป็นอารามบ้าง วิหารบ้าง มหาวิหารบ้าง ก็ด้วยจิตสำนึกเรื่องบุญบาปหรือคุณธรรมของท่านผู้เป็นเจ้าของอุทยาน หรือสวนเหล่านั้นได้กระทำเป็นตัวอย่างและได้กลายเป็นธรรมเนียมการสร้างวัดป่าในพระพุทธศาสนามาตราบเท่าทุกวันนี้ แม้แต่ชื่อวัดในประเทศไทยนิยมตั้งชื่อตามป่าที่วัดนั้นได้ถูกสร้างขึ้น เช่น วัดอัมพวัน (วัดป่ามะม่วง) วัดพิบูล วัดเวฬุวัน (ป่าไผ่) วัดโคกสมอ วัดจันทน์กะพ้อ เป็นต้น ในพระวินัย พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเป็นศีลห้ามพระสงฆ์ทำลายต้นไม้หรือพรากของเขี้ยวภูตคามทุกชนิด ห้ามมิให้ขุดดิน ห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนต้นไม้หรือในแม่น้ำลำธาร เป็นต้น ในพระสุตตันตปิฎกได้สอนเรื่องความกตัญญูกตเวที ทำให้คนไทยโบราณรู้สึกว่าการทำลายสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งมีบุญคุณต่อมนุษย์ จึงสอนกันสืบมาว่า เราอยู่กับต้นไม้ได้ห้ามหักรานกิ่งต้นไม้ นั้น เพราะมันมีบุญคุณต่อเรา โดยให้ร่มเงาแก่เรา ในวนโรปสูตรพระองค์ตรัสว่าการปลูกป่าและการรักษาต้นไม้เป็นบุญ เนื่องจากพระพุทธศาสนาสอนการอนุรักษ์ป่าไม้ด้วยวิธีการปลูกฝังจิตสำนึกให้ตระหนักในคุณค่าความสำคัญของธรรมชาติแวดล้อม ด้วยหลักธรรมกตัญญูกตเวทีนี้เองจึงเกิดมิตติในการสร้างพระพุทธรูป “ปางถวายเนตร” เพื่อเป็นการระลึกเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธองค์ได้ประทับยืนเอาพระหัตถ์ขวาทาบบนพระพักตร์ซ้ายอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของต้นมหาโพธิ์ สัมพระเนตรเพ่งดูต้นมหาโพธิ์โดยมิได้กระพริบพระเนตรเป็นเวลา 7 วัน มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าทรงรำลึกถึงคุณของต้นมหาโพธิ์ที่ให้ร่มแก่พระองค์จนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในด้านจริยวัตรพระพุทธเจ้า นอกจากทรงเป็นตัวอย่างเกี่ยวข้องกับป่าไม้ต้นไม้แล้วยังตรัสให้ภิกษุสงฆ์ที่ถืออุคคป์ปฏิบัติธรรมในป่าหรืออยู่ใต้โคนต้นไม้ เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมและได้ตรัสยกย่องภิกษุเป็นตัวอย่าง คือ พระมหากัสสปเถระว่าทรงคุณธรรมเครื่องดำเนินชีวิตเสมอด้วยพระพุทธเจ้า คือ การปฏิบัติอุคคป์อยู่ป่าเป็นวัตร ต่อมาในประเทศไทยสมัยสุโขทัยก็ได้เกิดมิตติการสร้างวัดขึ้นในพระพุทธศาสนา 2 ประเภท คือ 1) อรัญวาสี คือ วัดป่า 2) คามวาสี คือ วัดบ้าน ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติคือป่าไม้เป็นต้นนั้น พระภิกษุสงฆ์สองฝ่ายควรทำหน้าที่โดยปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างและสั่งสอนศีลธรรมให้ประชาชนมีจิตสำนึกในคุณค่า และความจำเป็นของสิ่งแวดล้อมให้เกิดความรักในธรรมชาติและเกิดความภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมอันดีงามของตน ในประเทศไทย ประเพณีการปลูกต้นไม้ได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งในศตวรรษนี้ เพื่อแก้ไขการทำลายป่า

และความไม่สมดุลของธรรมชาติที่เกิดขึ้น ดังนั้น ในพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว องค์กรต่าง ๆ ทั้งของรัฐบาลและไม่ใช่ของรัฐบาลก็นิยมปลูกต้นไม้เป็นการสร้างกุศลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

บทที่ 5 พระพุทธศาสนากับสัตว์ ได้กล่าวถึง สภาพชีวิตของสัตว์ตกอยู่ในอบายภูมิตามชาดกพระพุทธเจ้าเคยเกิดครั้งแล้วครั้งเล่าเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ เช่น ช้าง ลิง นก กระต่าย ฯลฯ และในสังสารวัฏนั้นไม่มีใครอ้างได้ว่าเขาไม่เคยเกิดเป็นสัตว์ ฉะนั้น เป็นที่ประจักษ์ว่าในระบบนิเวศวิทยามนุษย์เป็นผู้ด้วย เพราะละเมิดต่อสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยที่จริงแล้วสัตว์ทั้งปวงเป็นพี่น้องกัน เป็นครอบครัวเดียวกัน มนุษย์ต่างแบ่งใช้ธรรมชาติและจิตวิญญาณเดียวกันด้วย สมัยพุทธกาลสังคมอินเดียยังคงทำพิธีบูชายัญ เพื่อแสดงความภักดีต่อเทพเจ้า พระพุทธองค์ได้ทรงดำหนิพิธีการนี้ คำสอนของพระองค์แสดงความเป็นมิตรไมก้าวร้าย ไม่เฉพาะต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงสัตว์ทั้งปวงและพืชด้วย เมื่อพระพุทธองค์มีพระชนม์ชีพอยู่ได้มีผู้ถวายพื้นที่ป่าแด่พระองค์และพระสงฆ์ ทำให้พื้นที่เหล่านั้นกลายเป็นเขตอนุรักษ์สัตว์ป่าไปด้วย

บทที่ 6 พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์น้ำ ได้กล่าวถึง ชาวพุทธเชื่อว่าน้ำเป็นธาตุหนึ่งที่สำคัญในบรรดาธาตุ 4 การให้น้ำดื่มแก่ผู้กระหายเป็นบุญกุศล ตรงข้ามถ้าหากมนุษย์ทำให้น้ำเป็นพิษพวกเขาจะได้รับผลกระทบด้วยกัน สมัยพุทธกาลพระเจ้าโกศลได้ยกทัพ 3 ครั้ง เพื่อไปแก้แค้นต่อพวกศากยะซึ่งเป็นวงศ์ของพระพุทธองค์ที่ได้ส่งนางทาสีให้เป็นมารดาของพระเจ้าโกศลแต่ได้ถูกห้ามไว้ทั้ง 3 ครั้ง แต่ครั้งที่ 4 พระพุทธองค์ไม่ทรงห้าม เพราะได้หยั่งรู้ว่าพวกศากยะต้องได้รับผลกระทบที่ได้ทำน้ำในแม่น้ำให้เป็นพิษ เป็นเหตุให้ปลาสัตว์อาศัยอยู่ในน้ำและมนุษย์ผู้ไร้เดียงสาต้องตายไป ในพระวินัยพระพุทธองค์ทรงห้ามพระภิกษุถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะลงในน้ำ ห้ามพระภิกษุถ่มน้ำลายลงในน้ำ อนึ่งในศาสนาพิธีพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ใช้แม่น้ำทำสังฆกรรมได้ที่เรียกว่า “โบสถ์น้ำ” (อุทกุกเขปสีมา) ซึ่งมีประโยชน์โดยอ้อม ทำให้บริเวณนั้นดูสะอาดเป็นสวนธรรมชาติทำให้ต้นไม้ได้รับการบำรุงเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่าและนกนานาพันธุ์ นอกจากนี้ ทำให้วัดเป็นเขตอภัยทานสำหรับปลาเต่าและสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ

บทที่ 7 ปรัชญาสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึง การมองมนุษย์กับธรรมชาติต่างอาศัยกันและกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ พุทธปรัชญาจึงมองธรรมชาติแบบองค์รวม มีคำสอนที่สำคัญ คือ ไตรลักษณ์ ชั้นที่ 5 ปฏิจจนมุปาทอริยสัจ 4 อนัตตา ฯลฯ

บทที่ 8 พุทธจริยธรรมกับการอนุรักษ์และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึง หลักจริยธรรมพระพุทธศาสนา มีหลักคำสอนที่เป็นพื้นฐาน เช่น เรื่องความกตัญญู หลักการรู้จักประมาณ

ในการบริโภคนิสัย 5 หลักสันโดษ หลักอหิงสา เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ สมาธิ ปัญญา เรื่องนิพพาน ซึ่งเป็นหลักธรรมขั้นสูงสุด และความโลภ

บทที่ 9 พระสงฆ์ไทยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึง บทบาทพระสงฆ์ไทยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทยในฐานะพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทหรือหินยานอันเป็นนิกายดั้งเดิม ซึ่งมีแนวปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และเป็นตัวอย่างจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมแนวพุทธที่ชัดเจน ในบทนี้ ได้นำเสนอพระอนุรักษ์ จำนวน 5 รูป กล่าวคือ 1) พุทธทาส ภิกขุ (องค์การยูเนสโก ประกาศยกย่องให้ท่านเป็นบุคคลสำคัญของโลกด้านส่งเสริมสันติธรรม สันติธรรม วัฒนธรรม ความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีของมวลมนุษยชาติ พ.ศ. 2548) 2) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพจากองค์การยูเนสโก พ.ศ. 2537) 3) พระอาจารย์คำเขียน สุวณฺโณ (ได้รับรางวัลผู้นำหมู่บ้าน/ชุมชน อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ดีเด่น พ.ศ. 2545 โล่เชิดชูเกียรติในฐานะ “นักอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดีเด่น” พ.ศ. 2552 ได้รับรางวัลสำนักปฏิบัติธรรม “วัดป่าสุคะโต” ประจำจังหวัดดีเด่น พ.ศ. 2553) 4) พระประจักษ์ ธรรมปทีโป (ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว จากองค์การยูเนสโก พ.ศ. 2551) 5) พระครูมานัสพิทักษ์ (ได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียว จากองค์การยูเนสโก พ.ศ. 2543) อย่างไรก็ตาม พระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับชุมชนโดยมุ่งหมายการพัฒนาชีวิต คือ การสอนให้ประชาชนเปลี่ยนแปลงชีวิตให้เจริญขึ้นทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ ให้รู้จักพึ่งตนเอง เคารพตนเอง มั่นใจในศักยภาพตนเองว่า สามารถพัฒนาศักยภาพได้สูงสุดด้วยปัญญา แม้จะเกี่ยวข้องกับวัตถุ พระภิกษุสงฆ์ก็ควรสอนไม่ให้เป็นทอนทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น และวิถีชีวิตทางสังคมดั้งเดิมของตน เน้นให้รู้จักใช้ปัญญาดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพชุมชน ประชาชน ทรัพยากรในชุมชนด้วยหลักการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม คือ ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดินอย่างสมดุล ด้านสังคม สอนให้รู้จักพัฒนาความสัมพันธ์กับคนอื่นด้วยหลักของศีลธรรม เพื่อให้อยู่ร่วมกันด้วยสันติสุข ด้านจิตใจ สอนให้ฝึกสติด้วยสมาธิเพื่อให้จิตมีคุณภาพ ในด้านปัญญา ก็สอนให้รู้เท่าทันสังขารหรือสังขารธรรมความเป็นจริงของโลกและชีวิต

บทที่ 10 พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชุมชนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้กล่าวถึง พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเชิงสังคมไทยมากกว่าเชิงคัมภีร์หรือแนวคิดทางปรัชญา เป็นหลักวิถีชาวบ้านที่มีความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย และพระสงฆ์ได้ประยุกต์พิธีกรรมและหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาบางอย่างขึ้นเพื่อการอนุรักษ์ การดูแล ป้องกัน ทรัพยากรธรรมชาติ การบำรุงฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ มีพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีบวชต้นไม้ พิธีทอดผ้าป่าต้นไม้/พันธุ์ไม้ พิธีการทำบุญด้วยการปลูกต้นไม้ พิธีสะเดาะเคราะห์ด้วยการปลูกต้นไม้

การกำหนดเขตอภัยทาน การไถ่ชีวิตโค-กระบือ เขตอภัยทาน เป็นต้น ซึ่งเป็นภูมิปัญญาไทยที่แทรกพุทธปรัชญาอยู่ในพิธีกรรม เพื่ออนุรักษ์ต้นไม้ สัตว์ น้ำ เป็นต้น รวมทั้งวิถีชีวิตของชาวปะกาเกอญอ ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา ที่ใช้ชีวิตท่ามกลางธรรมชาติแต่ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ มีการอนุรักษ์ต้นไม้ สัตว์ น้ำ ดิน เป็นต้น โดยสรุป พุทธธรรมมีมากมายที่เกี่ยวกับการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ได้แก่ ความเมตตา กรุณา ศีล 5 หลักกตัญญูกตเวที เป็นต้น คำสอนของพระพุทธเจ้าไม่เพียงแต่จะห้ามฆ่าสิ่งมีชีวิตเท่านั้น แต่ยังสนับสนุนการอนุรักษ์ชีวิต ไม่ว่าจะด้วยวิถีทางใดก็ตาม ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงสามารถนำไปใช้เป็นหนทางที่จะยกระดับคุณธรรมของการอนุรักษ์ สัตว์ป่า ป่าไม้ น้ำ ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศวิทยา เป็นต้น สิ่งแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันทั้งดิน น้ำ ต้นไม้ อากาศ และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ข้อธรรมต่าง ๆ สอนให้ชาวพุทธเข้าใจธรรมชาติทั้งในตัวมนุษย์และนอกตัวมนุษย์เพื่อให้การดำรงชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ บทบัญญัติต่าง ๆ นั้นได้คำนึงถึงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นอย่างมาก ดังนั้น พุทธบริษัทจึงควรนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การดำเนินการทุกอย่างให้คำนึงถึงความพอดีเป็นสำคัญ รวมเอาการรู้จักใช้บริโภคและบริโภคอย่างพอเหมาะไม่มากเกินไป (โภชน มตตตถุญตา) ปัจจุบันนี้โลกประสบอยู่กับปัญหาสิ่งแวดล้อม มนุษย์ควรคำนึงว่า “ธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัด แต่ความต้องการของมนุษย์มีอยู่ไม่จำกัด” มนุษย์ควรใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมและกลมกลืนกับธรรมชาติ กล่าวได้ว่า จริยธรรมในพระพุทธศาสนามีความสอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยา ทุกสิ่งในระบบนี้ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์ไม่สามารถแยกตัวจากระบบนี้ได้ ท่าทีพุทธจริยธรรมเน้นความเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม มนุษย์ไม่ได้เป็นศูนย์กลางของโลก พระพุทธศาสนาเน้นความรักและความเมตตาต่อสรรพสัตว์ มีท่าทีไม่ก้าวร้าว ไม่ตักตวงต่อธรรมชาติ แต่มีท่าทีอ่อนโยนต่อธรรมชาติ โดยเฉพาะคำสอนเรื่องอนัตตา ถ้าเราปฏิบัติตามคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาและแนวคิดที่ยึดหลักนิเวศเป็นศูนย์กลางที่มีโลกทัศน์แบบองค์รวม คือ ไม่เน้นเฉพาะสัตว์ พืช หรือธรรมชาติชนิดใดชนิดหนึ่ง มนุษย์ก็สามารถลดวิกฤตการสิ่งแวดล้อมได้ตลอดเวลา

บทที่ 11 สรุปและเสนอแนะ ได้กล่าวถึง การสรุปเนื้อหาทั้ง 10 บทที่กล่าวมาในข้างต้น และได้ให้ข้อเสนอแนะว่า 1) วัตถุประสงค์เน้นความสุขภาพนอก การศึกษาและพระพุทธศาสนาจะช่วยดึงคนออกจากวัดถุณิยมได้ ในเรื่องการศึกษาพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวว่า การศึกษาส่วนใหญ่มักเป็นไปในทางสนับสนุนให้เกิดความรู้สึกลอยๆ ได้อย่างเอา นักศึกษาร่ำเรียนกันไปในแนวทางที่จะมองหาวัตถุบำรุงบำเรอเป็นจุดหมาย สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมอยู่ที่จิตใจของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้คนดำเนินชีวิตให้สมดุลกับธรรมชาติโดยวิธีต่อไปนี้ (1) การกินให้น้อย ท่านสอนให้กินเฉพาะเท่าที่จำเป็น เพราะการกระทำดังกล่าวจะทำลายธรรมชาติน้อยลง ช่วยลดมลภาวะ

ด้วย (2) การอยู่อย่างผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ คนและสิ่งมีชีวิตอื่นอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ถ้าทุกชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างผสมกลมกลืนเขาก็จะไม่ไปรบกวนสิทธิของผู้อื่น

(3) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด พระพุทธเจ้าสอนให้คนใช้ธรรมชาติในการพัฒนาจิตใจ พุทธิกรรม และศีลธรรมของตนเอง คนต้องเรียนรู้การใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด ดังนั้น ความเจริญทางวัตถุที่มีรากฐานทางวิทยาศาสตร์ได้นำมาซึ่งความเจริญสมัยใหม่ความสะดวกสบายและเพลิดเพลินให้แก่มนุษย์ในปัจจุบันที่เป็นยุคบริโภคนิยม วัตถุนิยม เป็นกระแสหลัก ซึ่งแนวคิดนี้ใกล้เคียงกับลัทธิจารวากในปรัชญาอินเดีย ในขณะที่เดียวกัน อิมมานูเอล ค้านท์ (Kant) นักปราชญ์ชาวเยอรมัน กล่าวว่า อย่าหลงใหลในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพราะวิทยาศาสตร์มิได้ให้ความจริงให้เพียงสิ่งที่เป็นประโยชน์ เราต้องใช้วิทยาศาสตร์เพื่อรับใช้มนุษย์ในขอบข่ายศีลธรรมและศาสนา วิชาการต่าง ๆ เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ แต่ต้องใช้ภายใต้ขอบข่ายของศีลธรรม

2) จิตนิยมเน้นความสุขภายใน ความสุขที่แท้จริงอยู่ที่จิตใจ อันเป็นความสุขที่สูงขึ้นไปกว่าวัตถุนั้น มนุษย์สามารถฝึกฝนพัฒนาตนให้รู้จักสร้างความสุขภายในขึ้นได้โดยไม่ต้องพึ่งพาวัตถุภายนอก การศึกษาที่ไม่ถูกต้องทำให้เกิดความหลงผิดคิดว่าเราจะมีความสุขได้ก็ต่อเมื่อมีวัตถุเสพ จึงทำให้เราเอากำลังความเพียรพยายามออกไปใช้ข้างนอก การพยายามหาความสุขจากภายนอกแบบนี้ย่อมมีความเครียดและความทุกข์แฝงมาด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ถ้าเราเอาความพยายามนั้นมาใช้ข้างในให้มากขึ้นบ้างโดยการกระทำตามข้อปฏิบัติต่าง ๆ เช่น การรู้จักมนสิการและการทำจิตภาวนาเราก็อาจพบความสุขแบบที่ประณีตและเป็นอิสระมากกว่า ซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากจิตอันนิ่งสงบและปัญญาที่รู้ความจริง ความสุขแบบนี้ก็ช่วยให้เราหลุดพ้นไปจากการกระทำทั้งหลายที่เป็นการเบียดเบียนและเห็นแก่ตัว

3) การมองชีวิตแบบองค์รวม : ปัญญาเข้าใจสังขารธรรม พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้แง่คิดว่า จงถามตนเองให้หน่อยลงว่า ฉันจะได้อะไร และจงถามตนเองให้มากขึ้นว่า ฉันจะทำอะไรเพื่อผู้อื่นได้บ้าง ในทำนองเดียวกันพึงมองเห็นคุณประโยชน์ที่ธรรมชาติได้ให้แก่เรา แทนที่จะเรียกร้องเอาจากมันมากยิ่งขึ้นอย่างไม่รู้จักหยุดหย่อน พึงเรียนรู้ด้วยใจชื่นชมโดยมีจิตสำนึกมองเห็นคุณค่าที่ธรรมชาติและผู้คนที่อยู่รอบข้างเราได้ช่วยเหลือเกื้อกูลให้เรามีชีวิตเป็นอยู่ด้วยดีในบัดนี้ ด้วยการฝึกพัฒนาวิธีคิดแบบกตัญญูรู้สำนึกคุณอย่างนี้ ความเอื้ออาทรและความสุขแบบประสานก็จะก่อให้เกิดสันติสุขขึ้น ทั้งที่ใจและในสังคมความเอื้ออาทรและความสุขเช่นนั้นจะประสานสอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจที่ยังลงไปถึงความสัมพันธ์ร่วมสุขร่วมทุกข์กันของสรรพสัตว์ ในขั้นสุดท้ายเราจะบรรลุสันติภาพได้ด้วยปัญญาที่ประกอบด้วยกรุณา เพราะฉะนั้น ในการเกี่ยวข้องกับความจริง จึงควรต้องส่งเสริมเสรีภาพในการคิด เราควรพัฒนาให้มีวัฒนธรรม ที่รักใคร่ไมตรีและการร่วมมือกันเป็นมาตรฐานแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

4) การเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง

เริ่มที่จิตใจ ความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้ต้องเริ่มที่ใจ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า ใจที่จะทำการเปลี่ยนแปลงนี้ได้สำเร็จก็คือจิตใจที่เข้าถึงความสงบ อิศรภาพ และความสุกภายใน หากเราจะสถาปนาสันติภาพในโลกให้สำเร็จเราจะต้องฝึกฝนพัฒนาตนเองให้สามารถประสบสันติสุขภายใน และความสุกที่เป็นอิสระด้วยความหลุดพ้นจากความไม่ทะยานสิ่งเสพบำเรอสุข ความไม่แสวงอำนาจ และบรรดาทิวฏฐิที่ก่อให้เกิดความแก่งแย่งและแบ่งแยกทั้งหลาย ภาวะนี้จะสำเร็จได้ก็ต้องมีการฝึกฝนพัฒนาบุคคลซึ่งก็คือภารกิจของการศึกษาให้คนมีปัญญาครอบรอบด้านแบบองค์รวมว่า ชีวิตสัมพันธ์กันทั้งจิต กาย สังคม ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม มิใช่มุ่งศึกษาแบบสุขสำเร็จที่เน้นปัจเจกบุคคล และพวกพ้อง โดยขาดการมองรอบด้าน ตามที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 8 พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์และได้ชี้้นำให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตามถือได้ว่าเป็นแสงสว่างในท่ามกลางวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อม เมื่อเราปฏิบัติตามคำสอนเหล่านั้นจะสามารถลดวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อม นั่นคือ แต่ละคนสามารถเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบฟุ่มเฟือยมาสู่ชีวิตแบบคุณภาพ ในประเทศไทย พบว่า พระสงฆ์ได้วางนิเวศปรัชญาลงมาสู่ภาคปฏิบัติ และสร้างความรู้สึกว่าธรรมชาติรอบตัวมนุษย์ก็คือชีวิตที่แล่นอยู่ในตัวมนุษย์นั่นเอง แต่การปกป้องสิ่งแวดล้อมจะกลายเป็นการเคลื่อนไหวที่ใหญ่ได้นั้นต้องเริ่มจากประชาชนระดับรากหญ้า และพุทธปรัชญาด้านสิ่งแวดล้อมได้แสดงถึงวิธีการที่เป็นอยู่กลมกลืนกับธรรมชาติเป็นเพื่อนกับธรรมชาติ ไม่ก้าวร้าวและพิชิตธรรมชาติ อันเป็นทางออกของวิกฤตปัญหาสิ่งแวดล้อมในยุคนี้ได้ดียิ่ง อย่างไรก็ดีตามสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมอยู่ที่จิตใจของมนุษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยอวิชชา วิกัลจริต ละโมบ และความเกลียดชัง ฉะนั้น เราจะต้องพยายามหาทางแก้ไขที่จิตวิญญาณและจิตวิทยา ที่เป็นต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมก่อนที่จะพยายามแก้ไขปัญหาด้านวัตถุด้วยการใช้เทคโนโลยีที่สลับซับซ้อน พระพุทธศาสนาเป็นแนวทางที่จะใช้แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ โดยการทำให้คนเห็นและเข้าใจธรรมชาติมากขึ้น รู้สึกรสผลกระทบที่เกิดจากพฤติกรรมของตนเอง เห็นผลที่เกิดขึ้นตามมาจากการกระทำของตน และทำให้คนเห็นว่าตนสามารถทำสิ่งใหม่ที่ดีและถูกต้องได้ การศึกษาจะต้องช่วยปลูกฝังทัศนคติที่ดีและเปลี่ยนพฤติกรรมที่ทำลายสิ่งแวดล้อมของคน พระพุทธองค์ทรงห่วงใยและตระหนักดีต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสองพันห้าร้อยปีก่อนมาแล้ว จึงได้วางพระวินัยและหลักธรรมเพื่อให้พระสงฆ์ปฏิบัติสืบมา

บทวิจารณ์: พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

หนังสือพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมของประเวศ อินทองปานได้รับการนิยามเพราะพิมพ์เป็นครั้งที่ 3 แล้ว และภาษาในการใช้เขียนก็เข้าใจอย่างนั้นทางวิชาการ และทางพระพุทธศาสนาอันเนื่องมาจากผู้เขียนได้รับการศึกษาในทางพระพุทธศาสนามาด้วยจะเป็นได้จาก

การอ้างอิงข้อมูลในพระไตรปิฎก หลักธรรม จะเป็นได้จากลีลาการเขียนของท่านอาจารย์ 10 มุมมอง (1) สิ่งแวดล้อมทางปรัชญาและศาสนามี 5 แนวคิด ยึดมนุษย์ ชีวิต นิเวศ สรรพพหุนิยม และสังฆธรรม เพราะพระพุทธเจ้าทรงสอนธรรมวิธีเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมนิยาม ประกอบด้วยอุตุนิยาม พิขนิยาม จิตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยามในทางพระพุทธศาสนาเน้นที่จิตนิยามและกรรมนิยาม (2) พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมคือความสัมพันธ์อันดีกับธรรมชาติแวดล้อม ตรงนี้เห็นด้วยกับท่านอาจารย์ (3) ปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากมนุษย์ที่มีความต้องการ และก็พยายามนำวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์มาแก้ปัญหา ตรงนี้มีความเห็นต่างกับท่านอาจารย์ที่ว่า ปัญหาเกิดจากภายในของมนุษย์คือความอยาก ฉะนั้นปัญหาเกิดจากความอยากมี อยากเป็น อยากได้ของมนุษย์จะต้องแก้ปัญหาที่สาเหตุ นั่นคือความอยากของมนุษย์นั่นเอง (4) พระพุทธศาสนากับป่าไม้เป็นสถานที่อาศัยซึ่งกันและกันในการอยู่อาศัยและปฏิบัติธรรมมีการบัญญัติพระวินัยเกี่ยวกับป่าไม้ และมีเสนาสนะเกี่ยวกับป่า และบ้าน ตรงนี้เห็นด้วยกับท่านอาจารย์และสอดคล้องกับในพระไตรปิฎกเรื่องวนโรปนสูตร (6) พระพุทธศาสนากับสัตว์เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนกัน ต้องเมตตากรุณา ตรงนี้เห็นด้วยกับท่านอาจารย์ กับหลักการทางพระพุทธศาสนา (6) พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในดำรงชีวิตมีการบัญญัติพระวินัยเกี่ยวกับน้ำ และหลักธรรมเกี่ยวกับน้ำ ตรงนี้มีความเห็นตรงกันกับท่านอาจารย์ (7) ปรัชญาสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาโดยพุทธปรัชญาจึงมองธรรมชาติแบบองค์รวม มีคำสอนที่สำคัญ คือหลักปฏิจสุมุขบาท ไตรลักษณ์ ชันธห้า และอริยสัจเป็นกระบวนการเห็นด้วยกับท่านอาจารย์ (8) พุทธจริยธรรมกับการอนุรักษ์และแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อมหรือหลักจริยธรรมเรียก กตัญญูกตเวทิตาธรรม ตรงนี้มีความเห็นตรงกัน (9) พระสงฆ์ไทยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณมาตั้งแต่ในอดีตถึงปัจจุบันของสังคมไทยจึงมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงเกิด (10) พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชุมชนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสองประเด็นสุดท้ายมีความเห็นด้วยเพราะเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมไทยที่มีรากฐานมาจากพระพุทธศาสนาส่วนหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับประเพณี พิธีกรรมของอาเซียนที่มาจากผี พราหมณ์ พุทธ

จากที่ได้กล่าวถึง 10 มุมมองของแนวคิดพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมของประเวศ อินทองปาน ซึ่งผู้เขียนได้มีแนวคิดต่างจากท่าน 2 ประเด็นคือ (1) เรื่องของสิ่งแวดล้อมทางปรัชญาและศาสนา ซึ่งผู้เขียนมองว่า ธรรมนิยามคือสิ่งแวดล้อมทางพระพุทธศาสนาอันประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมที่ไม่ใช่ชีวิตของคนเรียกว่า ระบบนิเวศทางวิชาการและสิ่งแวดล้อมเรียกว่าร่างกายและจิตใจหรือภาษาธรรมเรียกว่ารูปและนาม และ (2) ปัญหาสิ่งแวดล้อมท่านอาจารย์ได้เสนอว่ามนุษย์มีความ

ต้องการและพยายามนำศาสตร์ทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์มากกว่าปัญญา ซึ่งผู้เขียนมองว่าปัญญาสิ่งแวดล้อมนั้นเกิดจากความอยากของมนุษย์อันเกิดจากภายในใจของบุคคล

จากที่ได้อ่านหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนมีความคาดหวังว่าอยากเห็นพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมในลักษณะนี้จะเป็รรมณีสถานในการใช้ชีวิตของคนกับสิ่งแวดล้อมและรมณีสถานนี้ นำเข้าสู่ความจริงของชีวิตซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าธรรมะอันเป็นกฎของธรรมนิยามได้อย่างไร เพื่อให้เกิดสปีบายะในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าถึงธรรมอย่างแท้จริง พระสงฆ์อาศัยสิ่งแวดล้อมในการปฏิบัติธรรมตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนมาถึงปัจจุบัน

สรุปผล

แนวคิดพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมของประเวศ อินทองปาน ได้มีลีลาการเขียนที่สอดคล้องตามหลักวิชาการทางโลกหลงทางพระพุทธศาสนาอันเกิดจากองค์ความรู้ของผู้เชี่ยวชาญที่นำเสนอ 10 มุมมอง (1) สิ่งแวดล้อมทางปรัชญาและศาสนามี 5 แนวคิด ยึดมนุษย์ ชีวิต นิเวศ สรรพเทวนิยม และสังฆธรรม (2) พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมคือความสัมพันธ์อันดียิ่งกััธรรมชาตสิ่งแวดล้อม (3) ปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากมนุษย์ที่มีความต้องการ และก็พยายามนำวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์มาแก้ปัญห (4) พระพุทธศาสนากับป่าไม้เป็นสถานที่อาศัยซึ่งกันและกันในการอยู่อาศัยและปฏิบัติธรรมมีการบัญญัติพระวินัยเกี่ยวกับป่าไม้ และมีเสนาสนะเกี่ยวกับป่า และบ้าน (6) พระพุทธศาสนากับสัตว์เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายเหมือนกันต้องเมตตากรุณา (6) พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์น้ำเป็นปัจจัยสำคัญในดำรงชีวิตมีการบัญญัติพระวินัยเกี่ยวกับน้ำ และหลักธรรมเกี่ยวกับน้ำ (7) ปรัชญาสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาคือหลักปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ ชันร้ห้า และอริยสัจเป็นกระบวนการ (8) พุทธจริยธรรมกับการอนุรักษ์และแก้ไขปัญห สิ่งแวดล้อมหรือหลักจริยธรรมเรียก กตัญญูตเวทิตาธรรม(9) พระสงฆ์ไทยกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพราะพระสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณมาตั้งแต่ในอดีตถึงปัจจุบันของสังคมไทยจึงมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงเกิด (10) พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อของชุมชนกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เอกสารอ้างอิง

ประเวศ อินทองปาน. (2562). *พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.